

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

ИСТОРИЈСКИ ЧАСОПИС

Књ. LXIII
(2014)

Редакциони одбор

ЈОВАНКА КАЛИЋ, МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ,
МАРИЦА МАЛОВИЋ-ЂУКИЋ, СРЂАН КАТИЋ,
АЛЕКСАНДРА ВУЛЕТИЋ, МИЛИЋ Ј. МИЛИЋЕВИЋ
LUBOMÍRA HAVLÍKOVÁ, ИЛИЈА ТОДЕВ,
ANGELIKI KONSTANTAKOROULOU,
КОНСТАНТИН НИКИФОРОВ

Одговорни уредник

др Срђан Рудић
директор Историјског института

БЕОГРАД
2014

Недељко В. РАДОСАВЉЕВИЋ*
Историјски институт
Београд

КИРИЛ ЖИВКОВИЋ, ЕПИСКОП ПАКРАЧКО-СЛАВОНСКИ (прилози за биографију)**

Анстракт: Рад је наставак даљег истраживања биографије епископа Кирила Живковића, који је на челу Пакрачко-славонске епархије био од 1786. до 1807. године. Посебна пажња усмерена је на период пре рукоположења за епископа, што заправо чини и најдужи део његовог живота. Када је реч о том времену, дугом 46 година, извршено је ново датирање појединих догађаја, попут боравка на Светој Гори, Далмацији и у Русији, у тек утемељеној области Нове Србије. На основу познатих детаља из његове биографије, попут манастира у ком је примио монашки чин, али и његовог књижевног дела, пре свега „Темског рукописа“, насталог у истоименом манастиру, са великом вероватноћом је утврђено и његово етничко порекло. Када је реч о делатности у Пакрачко-славонској епископији, пажња у раду је усмерена на мање познате чињенице о великој градитељској делатности и подизању нових цркава, као и мерама за уређење црквених матица. Такође је отворено и питање његовог односа према свештеницима из Дабробосанске митрополије, које је рукоположио по захтевима локалних муслиманских првака.

Кључне речи: Кирил Живковић, Пирот, Темска, Света Гора, Русија, Пакрац, манастир, епископија, књига.

Простор југоисточне Европе је у 18. веку био карактеристичан по великим демографским променама, које су биле последица ратних дешавања, али и економских чинилаца. Тада се постепено формира и другачија етничка слика у областима које је насељавао српски народ. То

* nedeljko.radosavljevic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918) : подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

се односи не само на Београдски пашалук, језгро настанка модерне српске државе, већ и на делове Хабзбуршке монархије, посебно пограничне, у којима је досељавањем из Османског царства српски елемент демографски ојачан. Међу емигрантима који су прелазили у Хабзбуршку монархију у великом броју у Сеоби 1737, али и касније, у мањим групама и појединачно, било је не само припадника српског, већ и других хришћанских народа. Када је реч о њиховој економској структури, преовлађивали су они који су се бавили пољопривредом, али су били заступљени и трговци, занатлије, као и духовна лица.

Биографија Кирила Живковића, пакрачко-славонског епископа 1786–1807, пример је динамичних кретања свештенства на просторима Балканског полуострва и Панонске низије. О епископу Кирилу Живковићу у српској историографији већ је доста писано. Биографије Кирила Живковића написали су Борислава Лилић¹, Сава Вуковић² и Боривој Чалић.³ У делу *Пакрачка епархија, историјско-статистички преглед*, основне податке о његовој архиепископској делатности дао је Радослав Грујић.⁴ Од других дела, посебну пажњу заслужују радови Александра Младеновића⁵, и Јасмине Недељковић.⁶ Колегиница Недељковић извршила је важну археолошку, дипломатичку и палеографску обраду дела његове преписке са карловачким митрополитом Стефаном Стратимировићем, и тиме омогућила да та грађа буде лакше доступна другим истраживачима. Нове податке о епископу Кирилу Живковићу пружио је Боривој Чалић и у раду *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*.⁷

¹ Б. Лилић, *Пироћанац Кирило Живковић, владика пакрачко-славонски*, Пиротски зборник 19–20 (1994) 35–44; Иста, *Прилог биографији Кирила Живковића, пакрачког владике*, Лесковачки зборник XXXVI (1996) 367–374.

² С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд – Подгорица – Крагујевац 1996, 277–279.

³ Б. Чалић, *Живковић, Кирил*, СБР 3, Д–Ж, Нови Сад 2007, 773–775.

⁴ Р. М. Грујић, *Пакрачка епархија, историјско-статистички преглед*, Нови Сад 1931, *passim*.

⁵ А. Младеновић, *Напомене о језику неких писаних споменика из Ниша и Пирота у XVIII и XIX веку*, Археолошки прилози 16 (Београд 1994) 375–383.

⁶ Ј. Недељковић, *О неким писмима Кирила Живковића, пакрачког епископа*, Археолошки прилози 19 (1996) 233–249; Иста, „*Инвентариум*“ (1804) и *Тестамент* (1804) пакрачког епископа Кирила Живковића, Археолошки прилози 20 (1998) 415–425.

⁷ Исти, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*, Летопис СКД Просвјета за 2008, Загреб 2008, 179–219.

У поменутих делима решена су нека важна питања из његове биографије, попут места рођења, школовања, примања монашког пострига, сеоба, али су неки детаљи остали недовољно разјашњени. На основу записа сачуваног на његовом портрету, који је 1799. урадио Арса Теодоровић, са сигурношћу се може тврдити да је Кирил Живковић рођен у Пироту или његовој околини 1730. године, и да је своје рано детињство провео у том граду до Хабзбуршко-османског рата 1737–1739, када је дошло до још једне масовне сеобе Срба ка северу.⁸ Социјално порекло његових родитеља није могуће утврдити. Међутим, с обзиром на то да су се 1737. у Другој великој сеоби иселили на простор Хабзбуршке монархије и настанили у Футогу, и да су га потом уписали у школу у Новом Саду, може се претпоставити да су припадали имућнијим хришћанским становницима Пирота, трговцима или занатлијама. Могућност да му је отац био свештеник је мала, јер би у својим каснијим списима он то свакако поменуо.

Кирил Живковић је, за разлику од већине тадашњег свештенства, успео да делом стекне систематско школско образовање. С обзиром на то да је млад, са непуних деветнаест година, одлучио да се врати у пределе Османског царства, обиђе најугледније православне манастире и замонаши се, несумњиво је да је на њега имала утицај комуникација са Карловачком митрополијом, а пре свега фрушкогорски манастири, у којима је било и монаха који су избегли из његовог завичаја приликом сеобе 1737.

О његовом повратку и примању монашког пострига постоје различити подаци. Борислава Лилић сматрала је да се то десило у Хиландару, и да је потом био учитељ у Жегару у Далмацији.⁹ Међутим, у другом раду посвећеном истом епископу, она наводи да се Живковић замонашио у светогорском манастиру Зограф, бугарске средњовековне традиције, у коме је чин јеромонаха добио 1750. године.¹⁰ И Јасмина

⁸ О години рођења Кирила Живковића сагласни су сви истраживачи његове делатности. Б. Лилић, *Пироћанац Кирило Живковић, владика пакрачко-славонски*, 38; Ј. Недељковић, *О неким писмима Кирила Живковића, пакрачког епископа (друга половина XVIII и почетак XIX в.)*, 233; Б. Чалић, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*, 180; Исти, *Живковић, Кирил*, 773–774.

⁹ Ауторка, такође, наводи да је, као светогорски монах, Живковић путовао у Италију и у Русију. Б. Лилић, *Пироћанац Кирило Живковић, владика пакрачко-славонски*, 38.

¹⁰ Иста, *Прилог биографији Кирила Живковића, пакрачког владике*, 367.

Недељковић и Боривој Чалић исправно наводе да је Кирил Живковић замонашен у Зографу, а не у Хиландару.¹¹

Сви поменути аутори сагласни су у томе да је 1748. Кирил Живковић кренуо у обилазак светогорских манастира, где је био рукоположен у чин јеромонаха. Није познато који од архијереја је то рукоположење извршио. Међутим, у светогорским манастирима се увек налазио неки од епископа који су се повукли у манастир по својој жељи или по наредби патријарха, па то није представљало никакав проблем. Исто тако, не зна се тачно какво му је било световно, ни по ком светитељу је добио монашко име.¹² С обзиром на то да је име Кирил било често у његовој области порекла, могуће је да га је имао и пре него што је замонашен.

Са добрим образовањем за то време, а вероватно и знањем латинског и немачког језика које је понео из средине где је школован и одрастао, Кирил Живковић нашао се у средини где је могао да научи грчки језик и стекне добра теолошка знања. У то време на Светој Гори се налазила малобројна, али значајна духовна елита словенских народа, који су преко манастира Св. Пантелејмона имали и добру комуникацију са Руском црквом. У манастиру Хиландар живео је учени бугарски јеромонах Пајсије Хиландарски, родоначелник идеје бугарског националног препорода (възраждане), који је 1762. године завршио писање дела *Историја славјаноболгарскаја*, користећи старије радове, попут књиге Мавра Орбина *Il regno degli Slavi*, али и грађу коју је открио у библиотеци Карловачке митрополије. На Светој Гори тада је боравио и Јован Рајић, аутор значајног дела *Историја разних славјанских народав, најпаче Болгаров, Хорватов и Сербов*, а нешто касније и Герасим Зелић, игуман манастира Крупе у Далмацији и потом администратор Далматинске епархије.¹³ Да је на Светој Гори стекао знање грчког језика, неопходног за комуникацију у тој бројној монашкој заједници, доказују грчка издања која је имао у својој библиотеци, поред књига на црквенословенском, латинском и немачком језику.¹⁴

¹¹ Б. Чалић, *Живковић, Кирил*, 774; Ј. Недељковић, *О неким писмима Кирила Живковића, пакрачког епископа (друга половина XVIII и почетак XIX в.)*, 233.

¹² Боривој Чалић мишљења је да је то могло бити по Кирилу Александријском или Кирилу Јерусалимском, не искључујући могућност да је можда у питању ипак било име добијено по једном од солунске браће, твораца првог словенског писма, Ћирилу. Б. Чалић, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*, 182.

¹³ Б. Лилић, *Прилог биографији Кирила Живковића, пакрачког владике*, 367.

¹⁴ Б. Чалић, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*, 218–220.

После тога, већ од 1751, он је, као светогорски монах, путовао по свету и даље се образујући. Сви Живковићеви биографи слажу се у томе да је, пре него што је трајно остао у Хабзбуршкој монархији, живео и радио у Далмацији, Италији, Русији и Османском царству. Међутим, када је у питању хронолошки редослед тих догађаја, они нису увек сагласни. Борислава Лилић наводи да је Кирил Живковић у младости пропутовао *Балканско полуострво, Русију и Италију*. Иста ауторка наводи да је био учитељ у Жегару у Далмацији око 1756. године, а установила је и да је био игуман Темског манастира Св. Георгија 1760–1765, решивши тако питање да ли се ради о једној или две личности.¹⁵ Јасмина Недељковић прихвата тај закључак, наводећи да је он заиста био игуман у Темској, што је поткрепила анализом *Темског рукописа* који је у њему написао, и његовим поређењем са писмима из каснијег периода.¹⁶ Боривој Чалић, међутим, наводи да је тек од 1755. до 1759. био учитељ у Жегару, а затим и парох у Скрадину. У Жегару се 1756. потписао на крају преписа *Житија Светог Саве*.¹⁷ Чалић наводи и да је отишао у Русију са Генадијем Васићем, протосинђелом паркачко-славонског епископа, са којим је у тој држави био 1759–1760, како у Санкт Петербургу, тако и у области Нове Србије.¹⁸ Увидом у преписку која је у Русији вођена о намери Генадија Васића да буде рукоположен за епископа Нове Србије, што је Руски Свети синод одбио, може се претпоставити да су, преко Пољске, они у Русију стигли нешто раније, вероватно 1758.¹⁹ Податак да је Кирил Живковић у Русију дошао са бившим славонским егзархом, кога услед честог мешања термина у том времену у преписци погрешно називају и *трансилвански*, указује на то да је једно време провео и у Славонији. То је, можда, имало значаја у каснијој одлуци митрополита Мојсија Путника да му 1786. повери Пакрачко-славонску, а не неку другу епархију, јер је познавао прилике у њој.

О томе какве су разлоге доласка изнели, и са којим молбама су изашли пред руске власти, говори преписка коју су 1759. водили руски *Свети синод*, затим *Колегијум иностраних дела* и *Сенат*. Преписка се

¹⁵ Исто, 368; Б. Лилић, *Пироћанац Кирило Живковић, владика пакрачко-славонски*, 38.

¹⁶ Ј. Недељковић, *О неким писмима Кирила Живковића, пакрачког епископа (друга половина XVIII и почетак XIX в.)*, 234.

¹⁷ Б. Чалић, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*, 182.

¹⁸ Исто, 183.

¹⁹ Ст. М. Димитријевић, *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, Споменик СКА LIII (1922) 261–266.

бави са Генадијем Васићем²⁰, јеромонахом Кирилом Живковићем и два *служитеља*. По доласку, они су изјавили да су дошли у Русију ради *жалби због притиска Римљана да прихвате унију*. Егзарх Генадије Васић навео је да је био родом из Београда, и да је дошао на позив генерал-лајтнанта Јована Хорвата у Нову Србију, како би тамо постао епископ. Испитујући овај предмет, који му је од Сената прослеђен 30. марта (10. априла) 1759, Свети синод је утврдио да је егзарх Генадије Васић у Русију дошао преко Пољске 1758, и да му је генерал Јован Хорват вероватно обећао да ће у Новој Србији бити постављен за епископа, пошто Симеон Кончаревић, далматински архијереј који је због притиска на унију напустио своју епархију, није желео да прихвати ту дужност.²¹

Руски Свети синод био је мишљења да Новој Србији није потребно формирати нову епархију, и поред захтева групе официра Срба од фебруара 1760. да им се за епископа додели управо егзарх Генадије Васић.²² Васић је испитан у Светом синоду, где му је предочено да у Нову Србију не може ићи, јер се тамо већ налази архимандрит Софроније и да, уколико не жели да иде на неко друго место у Русији, може да се врати одакле је дошао. Пре тога, јула 1759, донета је одлука Колегија иностраних дела да се Генадију Васићу, Кирилу Живковићу и двојици људи у њиховој пратњи одобри повратак у Хабзбуршку монархију, како би понели ствари које су им тамо остале.²³ Не зна се тачно када су они напустили територију Русије, али се Генадиј Васић поново у њу вратио, свакако пре фебруара 1760, када је уследила молба официра Срба да им буде постављен за епископа Нове Србије.²⁴

По повратку из Русије, Кирил Живковић се брзо одлучио за одлазак у свој најужи завичај, Пирот и околину. Разлога за то је било више, а један од њих могао је бити тај што је његов сапутник Генадије Васић завршио у хабзбуршком затвору. Предела Османског царства Живковићу су се тада с разлогом чинили безбеднијим.

У периоду од 1760. до 1765, Кирил Живковић био је игуман манастира Темска поред Пирота, у коме је држао и школу. Пиротска

²⁰ Генадије Васић (Васиљевић) био је егзарх покојног пакрачко-славонског епископа Софронија Јовановића (1743–1757).

²¹ Ст. М. Димитријевић, *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, Споменик СКА LIII (1922) 261–262.

²² Исто, 262.

²³ Исто, 264–265.

²⁴ Видети напомену 21.

средина је, тако, први пут добила добро образованог учитеља.²⁵ Његов књижевни рад у Темској највидљивији је по познатом *Темском рукопису*, састављеном 1764. по молби *господара Неше Чилића* из Пирота, за његовог сина, ученика Младена. Пун наслов овог дела гласи: *Из душевног обједа в неделни днеш слова избрани на прости език болгарски*.²⁶

Наслов овог дела, доступног и познатог у науци, подстакао је истраживаче језика да отворе питање да ли се ради о зборнику писаном на најисточнијем дијалекту српског језичког простора²⁷, или локалном бугарском говору, како у наслову стоји.²⁸ Чињеница да језик на коме је тада писао Живковић назива *простим језиком бугарским*, отвара и питање његовог народносног порекла. Пиротска чаршија тог времена, у којој почиње да се постепено уздиже богатији слој хришћанских трговаца и занатлија (чорбације), свакако је била слика етничког шаренила које је карактерисало готово све урбане центре Османског царства на Балканском полуострву. Због тога је сасвим могуће да је и епископ Живковић рођењем био Бугарин, јер су се српски и бугарски народ на том простору трајно разграничили тек после Српско-бугарског рата 1885. У прилог овој претпоставци иде и податак да је монашки постриг Кирил Живковић примио у светогорском манастиру Зограф, који је баштинио средњовековну бугарску традицију, а не у Хиландару, чији су утемељивачи Свети Симеон и Свети Сава српски. И неки други извори из тог периода, попут протокола Карловачке богословије, указују на преплитање географских назива *српски* и *бугарски* на једном релативно малом простору.²⁹ Рођен у области која и

²⁵ Боривој Чалић, *Живковић, Кирил*, 774.

²⁶ Руски утицај у настанку овог зборника види се по томе што је користио дела те врсте која су написали Симеон Полоцки, Геден Кривовски и Дмитриј Ростовски. Б. Лилић, *Прилог биографији Кирила Живковића, пакрачког владике*, 368. Б. Чалић, *Живковић, Кирил*, 774.

²⁷ А. Младеновић, *О вокалском систему пиротског говора друге половине XVIII века*, Пиротски зборник 8–9 (1979) 271–278.

²⁸ О томе да се ради о бугарском језику тврдње су изнели неки од бугарских истраживача. К. Л. Иванова, *Археографски бележки от книгохранилища на Југославия*, Език и литература XXVII, 4 (Софија 1972) 55–57; В. П. Василев, *Темският ръкопис-български езиков паметник от 1764. г.*, *Старобългаристика/Paleobulgarica IX*, 1 (Софија 1986) 49–72.

²⁹ Док је за ученика Атанаса Веселиновића, који је ову школу похађао 1803–1804, наведено да је *из Куманова, из Србије*, за Георгија Јовановића, који је у Карловачкој богословији учио од 1813. до 1815. уписан је податак да је рођен у *Моклишту в Болгарији, на[х]јију Пиротској*. Моклиште је село у околини Пирота, на путу ка Нишу. Н. Радосављевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739–1804*, Ваљево 2000, 97.

у савремено доба представља зону прелазних локалних говора између два блиска словенска народа, Кирил Живковић је као игуман у манастиру Темска био део структуре Пећке патријаршије, чији је поглавар био *патријарх Срба и Бугара*. Разлике између два народа тада су биле мале, а статус у Османском царству исти. Због тога и његово могуће бугарско порекло у времену у ком је живео није имало одлучујући значај у његовом формирању као духовника, тим пре што је у пределима Хабзбуршке монархије насељеним Србима било много људи пореклом из бугарских земаља који су брзо примили српско народносно осећање.

Одрастањем у српској средини, школовањем у Новом Саду, учитељским радом у српским срединама у Далмацији и духовним деловањем у структури српске Карловачке митрополије, Кирил Живковић постао је потпуно део српске цркве, српске књижевности и културе. У том погледу, његово етничко порекло из Србима најближег словенског народа није имало битну улогу.

Игуман Темске Кирил Живковић напустио је манастир 1765. године, и отишао прво у Хабзбуршку монархију, да би потом две године провео у Италији (Венеција, Рим). Боривој Чалић сматра да се Живковић на напуштање манастира можда одлучио због великих проблема у којима се нашла Пећка патријаршија, укинута већ следеће, 1766. године. Могући су, међутим, и други разлози за то, као што је жеља за даљим стицањем знања. На то упућује и његов однос са митрополитом Павлом Ненадовићем, који га је у школовању помагао.³⁰ После две године, Кирил Живковић се вратио у Хабзбуршку монархију.

Темишварски епископ Викентије Јовановић Видак узео га је 1767. у придворну службу, а када је изабран за карловачког митрополита 1774, Кирилу је поверио управу над двором и произвео га у протосинђела. За време одсуствовања поглавара цркве из митрополитског средишта, протосинђел га је у одсуству замењивао у свакодневним пословима.³¹ Убрзо потом, 1778. године, постављен је за настојатеља обновљеног манастира Гргетег³², где је заједно са братством, и ктитором, бечејским

³⁰ Б. Чалић, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*, 184.

³¹ На истом месту; С. Вуковић, *нав. дело*, 277; Б. Лилић, *Пироћанац Кирило Живковић, владика пакрачко-славонски*, 40.

³² Манастир Гргетег, основан у 15. веку, угашен је по наредби Јосифа II 1776. године, а манастирско братство разишло се по другим манастирима. Међутим, на молбу митрополита Вићентија Јовановића Видака и верника, већ 1777. царица Марија Терезија дозволила је његову обнову, и посебном привилегијом потврдила власништво над манастирским добрима. М. Косовац, *Српска православна*

грађанином Стефаном Рашковићем, знатно допринео осликавању манастирске трпезарије. На челу манастира Гргетег био је осам година.

У међувремену, дошло је до промене на карловачком митрополитском престоу. Након смрти митрополита Викентија Јовановића Видака у Даљу, 18. фебруара 1780³³, карловачки митрополит постао је Мојсије Путник. Нови црквени поглавар је 1. јуна 1784. Кирила Живковића произвео у чин архимандрита, што указује да је ценио његов дотадашњи рад и показано знање.³⁴

Важна година у биографији Кирила Живковића била је 1786, када је изабран за пакрачко-славонског епископа. Рукоположење у епископски чин и устоличење на чело Пакрачко-славонске епископије су извршени 20. јуна 1786. године.³⁵ Ђоко Слијепчевић истиче да је 1786. дошло до промена на челу више епархија Карловачке митрополије, а посебно важно било је питање избора новог будимског епископа. Од митрополита Мојсија Путника су цару Јосифу II у Будиму представљена три могућа кандидата за будимски архијерејски престо: тек рукоположени епископ Стефан Стратимировић, и архимандрити Генадије Димић (Димовић) и Кирил Живковић. Сви кандидати примљени су на аудијенцију код цара. Јосиф II је 15. јуна те године потврдио избор Стефана Стратимировића за будимског епископа, након чега је извршено и његово устоличење.³⁶ Истог дана, у архијерејски чин је изабран и устоличен за горњокарловачког епископа архимандрит Генадије Димовић.³⁷ Пет дана касније, за пакрачко-славонског епископа рукоположен је и устоличен архимандрит Кирил Живковић,³⁸ о чему му је 26. јуна те године митрополит Мојсије Путник издао и одговарајућу диплому (архијерејску синђелију).³⁹ Боривој Чалић мишљења је да се то десило у Сремским Карловцима. Међутим, размак између дана рукоположења и устоличења (20. јун 1786), и издавања архијерејске синђелије у Сремским Карловцима (26. јун 1786), отварају могућност да је и Кирил Живковић можда рукоположен у Будиму, и да се потом, са митрополитом Мојсијем Путником, вратио у Карловце. Сигурно

митрополија Карловачка по подацима од 1905. год., приредио Недељко В. Радосављевић, Загреб 2012, 172.

³³ С. Вуковић, *нав. дело*, 74.

³⁴ Исто, 277.

³⁵ С. Вуковић, *нав. дело*, 277; Б. Чалић, *Живковић, Кирил*, 774;

³⁶ Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве 2*, Београд 1991, 87.

³⁷ С. Вуковић, *нав. дело*, 112.

³⁸ Исто, 277; Б. Чалић, *Живковић, Кирил*, 774.

³⁹ Б. Чалић, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*, 186.

је да је у Сремским Карловцима био већ 28. јуна те године, када је у Саборној цркви произвео у чин ђакона Викентија Ракића.⁴⁰

По доласку у Пакрачко-славонску епископију, Кирил Живковић је предузео мере за даље уређење епархијских послова. Добро образован и одговоран, он је брзо разумео да свештеници и њихове породице морају бити пример осталима не само када је реч о образовању, већ и у свакодневном животу. Јуна 11. 1787. године он је издао *дисциплинска правила*, којим је тачно одредио како треба да се облаче свештеници, као и чланови њихових породица, пре свега жене. За протопрезвитере је прописано да носе мантије *од плаветна цајха или чоје*, са свиленим појасом, док су јереји могли имати мантије од јефтинијег материјала, али такође кројене на прописан начин. Прописане су и врсте шешира и капа које је свештенство могло носити. Бријање брада забрањено је, за шта је била предвиђена и казна *епископског ареста* (затвор). Што се свештеничких жена тиче, наређено је да носе *грађанско одело*, с тим да не могу носити раскошан накит.⁴¹ Ова правила потврђивана су и касније.

Недовољно образовање свештенства био је проблем који је епископ Живковић брзо уочио. Њему су свакако била позната искуства са покушајем митрополита Павла Ненадовића да отвори школу за образовање свештеника. Ненадовићева *Покровобогородична школа* угашена је по његовој смрти (1768), иако је постала позната и међу Србима који су били османски поданици. Једно од највећих достигнућа епископа Живковића у епархији свакако је било отварање монашке школе у манастиру Лепавина 1791. Наредба о оснивању ове школе, која је више имала форму курса, подразумевала је да се међу лепавинским монасима изабере најученији, који ће недовољно спремне и образоване подучавати појању, правилном читању, писању и основама математике.⁴² Ова институција се помиње и касније, као *Клирическа школа* у Пакрацу (1792, 1805). Када је реч о тачном регулисању свештеничких обавеза, Кирил Живковић је 1793. укинуо стари обичај да се свештеници о Божићу и Васкрсу окупљају у епархији и доносе дарове епископу. Од тада, свештенство се окупљало једанпут годишње, с тим што су дани за

⁴⁰ На истом месту.

⁴¹ Р. Грујић, *нав. дело*, 174; Б. Чалић, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*, 187; Б. Лилић, *Пироћанац Кирило Живковић, владика пакрачко-славонски*, 41.

⁴² Б. Чалић, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*, 187; Исти, *Живковић, Кирил*, 774; Б. Лилић, *Пироћанац Кирило Живковић, владика пакрачко-славонски*, 41.

презвитере, и капелане и ђаконе, били раздвојени. Парохијски свештеници би долазили у недељу *Мироносица*, а капелани и ђакони у недељу *Самарјанке*, а њихово окупљање трајало би четири дана. За оне који не би дошли на време, била је предвиђена новчана казна у корист школског фонда.⁴³

У циљу бољег образовања народа, епископ Живковић показао је спремност за спровођење одлука државних власти о отварању основних школа. Својим циркуларима обавестио је свештенство да му је Намесничко веће наређењима од 12. децембра 1786. и јуна 1787. поверило бригу о њима. Неке школе су отворене његовом иницијативом, али у томе није било пуно успеха.⁴⁴

Епископ Живковић имао је запажену улогу на Темишварском сабору, одржаном 1790–1791. у време последњег Хабзбуршко-османског рата, на коме су Срби из Хабзбуршке монархије изнели молбе које су се тичале њиховог положаја у држави. Као добро образованом човеку и изузетном говорнику припала му је велика част да одржи проповед приликом устоличења новог митрополита Стефана Стратимировића 21. новембра 1790. У раду Сабора активно је учествовао и потписан је на саборским одлукама.⁴⁵ У Пакрац се вратио маја 1791, о чему је писмом уредно обавестио митрополита Стратимировића.⁴⁶

Статистички подаци које је о Пакрачко-славонској епархији оставио Мата Косовац 1905, говоре о веома озбиљној градитељској делатности у време управе епископа Кирила Живковића. Наиме, од 104 цркве и манастира који су у епархији постојали почетком двадесетог века, њих 57 датирају из времена његовог доласка на архијерејски престо, а 25 је саграђено након његове смрти 1807. године. За двадесет једну годину колико је био на челу епархије, саграђене су чак 22 нове цркве. Није, међутим, искључено да је њихов број био већи. Неке цркве од слабијег грађевинског материјала (дрво, плетер), касније су замењене новим и пространијим храмовима, што потврђује чињеница да су парохијске црквене матице установљене пре њихове градње. За храмове који су грађени у време Кирила Живковића карактеристична је разноликост грађевинских стилова. Мата Косовац наводи да су неки грађени у византијском стилу, други су били у готском а трећи у романском.⁴⁷ Та

⁴³ Р. Грујић, *нав. дело*, 174–175.

⁴⁴ Исто, 172–173.

⁴⁵ Б. Чалић, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*, 187.

⁴⁶ Ј. Недељковић, *О неким писмима Кирила Живковића, пакрачког епископа*, док 1, 237.

⁴⁷ Мата Косовац, *нав. дело*, 769–888.

разноликост потиче из чињенице да су поједине цркве постојале и у времену пре Карловачког мира 1699, а касније су биле обновљане на првобитним основама.

Из статистичких података које је о Пакрачко-славонској епархији дао Мата Косовац, види се да су црквене матице установљене 1778, али и да та мера није била спроведена у потпуности. Епископ Кирил Живковић уложио је значајан напор да се и ово питање реши. Неажурност пре његове управе била је таква да су често у целини недостајале поједине врсте матичних књига (рођених, венчаних, умрлих). Кирил Живковић је у неким црквама увео или све три врсте матичних књига, или само оне које су недостајале. Таква мера донета је за 27 цркава.⁴⁸ Једна од најважнијих карактеристика његовог архијерејског деловања био је чест обилазак епархије, и освећење храмова и школа у њој. У том деловању посебно је важно освећење православне цркве у Загребу на Преображење, 6 (17) августа 1794.⁴⁹

Важан део биографије Кирила Живковића је његова посета Далмацији 1797. године, након што је те пределе угашене Млетачке републике припојила Хабзбуршка монархија. Судаћи по писму које је при повратку, 8. новембра 1797. упутио из Пакраца митрополиту Стратимировићу, он се тамо задржао шест седмица, бораваћи у Шибенику, Задру и Скрадину, у коме је некада био парох.⁵⁰ Његова посета Далмацији, у којој је био и због лечења, доведена је под сумњу код царске власти, јер је био оптужен да је *мађарски емисар*, који је спроводио агитацију о припајању те покрајине угарској круни, а не Аустрији. О томе је гувернера Турна обавестио архимандрит манастира Крупа и администратор Далматинске епархије Герасим Зелић.⁵¹ Након његовог одласка власти су отпочеле истрагу, пре свега испитујући лица која је током кратког борава у Далмацији рукоположио у свештенички чин, али није било никаквих резултата. Никодим Милаш наводи да истрага није могла потврдити кривицу ислеђиваних, јер је није ни било. Шестонедељни боравак епископа Кирила Живковића у Далмацији, у којој није био од краја педесетих година 18. века, тада већ у доби од 67 година, није био довољан период за озбиљнију акцију, чак и да је то желео.

⁴⁸ Исто, 769–888.

⁴⁹ Б. Чалић, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*, 188.

⁵⁰ Ј. Недељковић, *О неким писмима Кирила Живковића, пакрачког епископа*, док 4, 240–241.

⁵¹ Н. Милаш, *Православна Далмација*, Београд 1989, 450–451; Б. Чалић, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*, 189.

Његово кретање било је ограничено на релативно малом простору, а нова генерација Далматинаца који су били православни свештеници, или кандидати за рукоположење, није га ни познавала.

Једно од сачуваних писама Кирила Живковића, које је упутио митрополиту Стратимировићу 1804, указује на бригу о православним верницима и свештенству у граничним областима Босанског пашалука, иако је за њих био надлежан дабробосански митрополит Васељенске патријаршије. Улогу у томе имале су и локалне беговске породице, односно њихови капетани, који су, кршећи сва права која су немуслимански поданици по османским законима имали, сами или по жељама подвласног православног становништва одређивали кандидате за свештенике при појединим црквама, и слали их географски знатно ближе епископу Кирилу Живковићу да их рукоположи, провери њихову спремност и снабде их најнеопходнијим потребама. Такав пример био је захтев за рукоположењем Јована Балтића из села Рујишка, кога му је упутио новски капетан Мустафа-бег Церић. Пишући Стратимировићу о том случају, епископ Кирил Живковић га обавештава о немирима на граници, кретању *пустахија*, припадника нередовних муслиманских јединица, услед избијања Првог српског устанка, и немогућности да Балтића одбије, јер би по повратку без свештеничког чина он одмах био проглашен за шпијуна, док би му кућа била запаљена а породица поробљена. Те узнемирујуће вести говоре са каквим се проблемима Кирил Живковић сретао у својој епархији.⁵² Препис писма које је упутио Мустафа-бегу Церићу, а који је приложен у писму Стратимировићу, указује на то да је епископ Живковић одржавао честе контакте са њим, и да је више пута по његовом захтеву рукополагао свештенике. Живковић га је молио да му више не шаље кандидате, јер је чињеница да је то чинио уместо надлежног дабробосанског митрополита стигла и до Васељенске патријаршије, која је због тога протестовала код митрополита Стратимировића.⁵³

Овим се отварају до сада неистражена питања о односима између појединих епархија Карловачке митрополије и њихових архијереја са православним верницима и свештенством у Босанском пашалуку, али и са припадницима утицајних муслиманских беговских породица. До одређених резултата на том плану могло би се доћи теренским

⁵² *Епископ пакрачко-славонски Кирил Живковић архиепископу и митрополиту карловачком Стефану Стратимировићу, 30. септембра 1804, Архив САНУ у Сремским Карловцима, 1804/12-I.*

⁵³ *Епископ пакрачко-славонски Кирил Живковић новском капетану Мустафа-бегу Церићу, 16. септембра 1804, Архив САНУ у Сремским Карловцима, 1804/12-II.*

истраживањима и анализом сачуваних дипломатичких исправа са простора Босанске крајине, пре свега када је реч о свештеничким синђелијама, али и необјављеним записима на богослужбеним књигама.

Књижевно дело Кирила Живковића добро је истражено. Његови почеци сежу у период док је још био монах на Светој Гори, где је завршио преписивање Теодосијевог дела, *Канона Симеону и Сави на осам гласова* 1751. године. У Жегару, као јеромонах и учитељ, преписао је Доментијаново *Житије Светог Саве*, а у Далмацији или у самој Венецији 1757. је написао *Катихизис*, који је преписиван и од његових ученика.⁵⁴ Најзначајније дело, *Из душевног обједна в неделни днеш слова избрани на прости език болгарски*, познато и као *Темски рукопис*, једно је од важних извора на којима се темељи изучавање говора Горњег Понишавља.⁵⁵ У каснијем периоду, у Бечу је 1794. публиковао скраћено и прерађено *Житије свјатих сербских просветитељеј Симеона и Сави*, које је 1858. поново објављено у Паризу, са упоредним преводом на француски језик (*Legende slaves du moyen-age 1169–1237. Les Nemanja vies de St. Symeon de St. Sabba*). Литургијско-пасторалну студију *Слово о празнованим днеш неделних и прочим празников*, као и *Свјаштеномученика Петра епископа дамаскога две књиге*, објавио је у Будиму 1803.⁵⁶ Писма која је слао, као и посланице, по садржини се могу сврстати у важне примере српске епистоларне књижевности тог доба.⁵⁷

Кирил Живковић је у Пакрацу формирао библиотеку, која је била сачињена од књига које је затекао у епископском двору, других које су поклоњене или поручене, и књига из свог личног фонда. Књиге је куповао приликом путовања, размењивао их, добијао на поклон. За нека дела био је претплатник, и поручивао их је у више примерака, попут *Историје Јована Рајића*.⁵⁸ По Попису личне библиотеке, који је сачинио 1804, исте године када и попис других ствари и своје завештање (Тестамент), види се да је она садржала 107 наслова. Реч је о књигама теолошког и другог

⁵⁴ О поменутом *Катихизису* опширније видети: Кирило Живковић, епископ пакрачки, *Катихизис*, приредили Владимир Вукашиновић и Гордана Јовановић, Београд 2009, 14–33.

⁵⁵ Б. Лилић, *Прилог биографији Кирила Живковића, пакрачког владике*, 368. Б. Чалић, *Живковић, Кирил*, 774.

⁵⁶ Б. Чалић, *Живковић, Кирил*, 774; Исти, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*, 204.

⁵⁷ Ј. Недељковић, *О неким писмима Кирила Живковића, пакрачког епископа*, 233–244.

⁵⁸ О томе опширније: Б. Чалић, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*, 179–219.

садржаја (речници, граматике, историје), штампаним на више језика (црквенословенски, латински, грчки, немачки) што такође говори о његовом широком образовању и активном знању више језика. У *Каталогу књига*, који је сачињен након његове смрти 1807, пописано је 114 књига.⁵⁹

Године 1804. Кирил Живковић сачинио је *Инвентаријум*, у коме је пописао све што се налази у његовој заоставштини, од архијерејских одежда и антиминоса, до кућног намештаја.⁶⁰ Исте године настао је и његов *Тестамент*, у коме се наводи да је његова целокупна имовина, укључујући и потраживања која је имао од дужника, вредела 1.184,00 форинте. Највећи и највреднији део имовине, попут ручног крста, икона, слика и књига, као и намештај, завештао је Пакрачко-славонској епископији, манастирима и црквама у њој. Није заборавио ни духовника који ће га пред смрт исповедити, оне који ће се постарати за сахрану, свештенике из Пакраца, људе који су му били послуга, сиромашне, гладне и болесне. О томе колико је био пажљив говори и податак да је одређену суму завештао жени која је годинама припремала просфору за катедрални храм у Пакрацу.⁶¹

Тестамент Кирила Живковића открива да је имао бројну ширу породицу, и да је међу њима било највише унука од браће. Нико од њих није живео у старом завичају, Пироту и околини. Изузимајући једног унука, Јоакима Живковића, грађанина Великог Бечкерека, коме је оставио 500 форинти, сви други износи намењени рођацима били су знатно мањи. Епископ Кирил Живковић умро је у Пакрацу, 12. августа 1807. године. Сахрањен је у храму Свете Тројице у Пакрацу.

Пакрачко-славонски епископ Кирил Живковић био је пример велике мобилности православног свештенства у 18. веку. Рођен у Пироту, одрастао и школован у Футогу и Новом Саду, он се вратио у Османско царство и отишао на Свету Гору, где је у манастиру Зограф примио монашки чин. Стекавши знање грчког језика и образовање у духу васељенског православља, као јеромонах је отишао у Далмацију, где је био учитељ и парох у Скрадину. После тога, око две године провео је у Русији, да би се потом вратио у завичај, где је пет година био игуман манастира Темска. Потом је поново напустио Османско царство, боравио у Италији, а од 1767. трајно постао део свештеничке структуре

⁵⁹ Б. Чалић, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*, 209–212.

⁶⁰ Ј. Недељковић, „*Инвентаријум*“ (1804) и *Тестамент* (1804) пакрачког епископа Кирила Живковића, 416–418.

⁶¹ Исто, 419–422.

Карловачке митрополије. Осам година провео је на челу манастира Гргетег, а 1786. изабран је за пакрачко-славонског епископа. Током вршења духовне мисије, увек је имао одговоран приступ обавезама, посебно као настојатељ Гргетега, а потом и као епископ. За време његове управе, црквени поредак у Пакрачко-славонској епископији значајно је поправљен, свештенство боље описмењено, а администрација уређена. Још од боравка на Светој Гори Кирил Живковић се бавио књижевним радом, оставивши за собом дела драгоцене за изучавање српске књижевности и језика 18. века.

*Кирил Живковић, епископ пакрачко-славонски
(Фототека Матице српске)*

Nedeljko V. Radosavljević

**KIRIL ŽIVKOVIĆ, BISHOP OF PAKRAC-SLAVONIA DIOCESE
– enclosures for biography –**

Summary

Kiril Živković, bishop of Pakrac-Slavonia diocese, was one of the most educated priests among clergy of Sremski Karlovci metropolis. He was born in Pirot in 1730, and during the Second Great Migration of Serbs in 1737, his family moved to Futog. He started his education in Novi Sad, and continued in Mount Athos, where he became a monk in 1748, in Zografos monastery. After that, he stayed in Dalmatia as a teacher in village Žegar and a priest in Skradin, and between 1758 and 1760 he was in Russia. From 1760 until 1765 he was a prior of Temska monastery near Pirot. In 1767 he entered into the service of Timisoara bishop Vikentije Jovanović Vidak, who took him to Sremski Karlovci after he had been chosen for metropolitan in 1774. From 1778 to 1786, Kiril Živković was seniority of the monastery Grgeteg, whereupon he was chosen for bishop of the Pakrac-Slavonia diocese. In the Diocese he took series of administrative measures by which he improved conditions of priests, churches, monasteries and diocesan administration. He took part in the sessions of Timisoara Convocation in 1790 and 1791. He was in a close relation with orthodox clergy in Bosnia, but he also communicated with the members of Bosnian Muslim aristocracy. However, he also achieved significant results in the field of literature. Beside transcriptions of hagiographies, he wrote catechisms, guides and other writings. He was translating theological works from various languages into Serbian. In the Bishop's Palace he founded very significant library. He died in Pakrac in 1807.

Keywords: Kiril Živković, Pirot, Temska, the Mount Athos, Russia, Pakrac, monastery, diocese, book.

Чланак примљен: 30. 04. 2014.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 19. 06. 2014.